

ثویه و موقعیت جغرافیایی آن

حسن الحکیم • ترجمه محمدحسین خوشنویس

○ مرقد کبیل بن زیاد
نخعی در منطقه ثویه

ثویه.

لفظ «ثویه» مؤنث «ثوی» بوده و ثوی به معنای اقامت کردن و مستقر شدن است. «ثوی بالمکان» به معنای وارد شدن به مکان است و از این رو خانه را «مَثوی» نامیده‌اند و به سرپرست خانه، «ام المَثوی» گفته می‌شود.^۱ در قرآن کریم، مشتقات «ثواء» ذکر شده؛ آیاتی مانند «النَّارُ مَثْوَاکُمْ»؛^۲ یعنی آتش جهنم، محل اقامت شماست و «أُکْرِمِ مَثْوَاهُ»؛^۳ یعنی مقام او (یوسف) را گرمی بدار و آیه «أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ»؛^۴ یعنی آیا این طور نیست که آتش، منزل کافران است؟!

در برخی منابع آمده است که ثویه، زندان نعمان بن منذر بوده و او کسانی را که قصد کشتنش را داشت، زندانی می‌کرد و گفته شده که ثوی به معنای زندانی شدن است و منطقه ثویه به همین دلیل به این نام معروف شد.

در برخی منابع آمده است که ثویه، زندان نعمان بن منذر بوده و او کسانی را که قصد کشتنش را داشت، زندانی می‌کرد و گفته شده که ثوی به معنای زندانی شدن است و منطقه ثویه به همین دلیل به این نام معروف شد.^۵ ثویه قبرستان شهر کوفه نیز بوده و لغت «ثویه» به معنای اقامت دائم نیز معنا شده است. مدفون شدن نیز اقامتی است که دائمی‌تر از آن وجود ندارد.^۶ ثویه دو گونه تلفظ می‌شود: یکی این‌که مُصَغَّر باشد و «ثَوَّیَه» خوانده شود و دیگری به فتح ثاء باشد و «ثَوَّیَه» خوانده شود و بکری می‌گوید این قول دقیق‌تر است.^۷

محدوده جغرافیایی ثویه.

در برخی از منابع آمده که ثویه، مخروبه‌ای در کنار «حیره» بوده است. بکری می‌نویسد: «ثویه» زندانی در پشت منطقه «حیره» و در نزدیکی شهر کوفه بوده و کسی که در آن‌جا زندانی می‌شد، برای همیشه در آن مبحوس می‌ماند.^۸

منابع تاریخی در مشخص کردن محدوده «ثویه» نسبت به شهر کوفه، اختلاف دارند؛ اما از مجموع گفته‌ها و شنیده‌ها می‌توان به محدوده دقیق ثویه پی برد. «ثویه» بعد از خندق شهر کوفه به طرف شهر نجف اشرف و در امتداد خط مستقیمی که موازی خندق شهر کوفه است، به طرف جنوب، به سمت شهر «حیره» می‌رسد. در منطقه ثویه شش هزار نفر از مسلمانان در خندق مدفونند.^۹ این خندق در ابتدای محدوده ثویه بوده و میان دو شهر نجف و کوفه کشیده شده است و در حال حاضر به خندق «سعد» شناخته می‌شود و از آن‌جا که دو منطقه ثویه و غری در بیرون شهر کوفه واقع شده، حقیقت امر برای بسیاری از مورخان مشتبّه شده و دو منطقه را یکی شمرده و یا یکی را به جای دیگری گرفته‌اند؛ در حالی که ثویه در امتداد خط طولی شرق نجف اشرف قرار گرفته و در ادامه به «حیره» که در جنوب شرقی این سرزمین مقدس قرار گرفته، می‌رسد و به خندق شهر کوفه منتهی می‌شود. بنابراین ثویه در طرف صحرا و پشت دو شهر کوفه و حیره، در شرق غری و در کنار منطقه حنانه

**«ثویه» بعد از خندق شهر
کوفه به طرف شهر نجف
اشرف و در امتداد خط
مستقیمی که موازی
خندق شهر کوفه است، به
طرف جنوب، به سمت شهر
«حیره» می‌رسد. در
منطقه ثویه شش هزار نفر
از مسلمانان در خندق
مدفونند.**

و مرقد جناب کمیل واقع شده است.

ثویه ناحیه‌ای بیابانی و وسیع است که قبایل عرب در آن ساکن شده‌اند. یکی از این قبایل، قبیله معروف «طی» می‌باشد.^{۱۰} خطیب بغدادی (متوفای ۴۶۳ ق) بین دو منطقه ثویه و غری خلط کرده و شاید علت این اشتباه این باشد که هر دو در پشت شهر کوفه و در کنار یکدیگر قرار دارند. البته ثویه به کوفه نزدیک‌تر است و به همین جهت خطیب بغدادی نقل کرده که ابوجعفر حضرمی منکر بود قبری که در ورودی کوفه واقع شده، قبر امام علی بن ابی‌طالب (ع) باشد.^{۱۱}

سید بن طاووس (متوفای ۶۹۳ ق) می‌نویسد:

«زید بن طلحه روایتی از امام صادق (ع) نقل می‌کند که ایشان در حالی که در «حیره» بودند، به من فرمود: آیا دوست داری به وعده‌ای که به تو داده بودم، عمل کنم؟ زید بن طلحه عرض کرد: بله یا بن رسول الله. امام (ع) به همراه فرزندش اسماعیل سوار بر مرکب شدند و با هم حرکت کردیم تا به ثویه رسیدیم. ثویه بین حیره و کوفه قرار گرفته. امام صادق (ع) و جناب اسماعیل مشغول نماز شدند و من نیز چنین کردم. بعد از نماز، امام صادق (ع) محل دقیق مضجع شریف امیر مؤمنان علی (ع) را معین کردند و فرمودند: زمانی که از خانه بیرون آمدید و عبورتان به این منطقه (ثویه) افتاد و به اندازه مسافت پرتاب یک یا دو تیر با نجف فاصله داشتید و بلندی‌هایی را دیدید، به قبری می‌رسید که قبر جدم امیر مؤمنان علی (ع) است.^{۱۲}

این مقدار مسافتی که امام (ع) بیان فرمودند، بسیار دقیق است؛ چون وقتی انسان به ثویه می‌رسد و وارد منطقه‌ای که در حال حاضر به نام «حنّانه» معروف شده و در بیرون نجف قرار دارد، می‌شود، بلندی‌هایی دیده می‌شود که قبر شریف امیرمؤمنان در میان آنها واقع شده است. ابن ابی‌الحدید معتزلی (متوفای ۶۵۶ ق) به اشتباه خطیب بغدادی توجه کرده و می‌نویسد:

«ابوالغنائم محمد بن علی بن میمون النرسی (متوفای ۵۱۰ ق) می‌گوید: سیصد نفر از صحابه در شهر کوفه فوت کردند که قبر کسی از میان ایشان مشخص و مبرز نماند، مگر قبر امیرمؤمنان علی (ع)؛ چرا که جعفر

وقتی انسان به ثویه

می‌رسد و وارد منطقه‌ای

که در حال حاضر به نام

«حنّانه» معروف شده و در

بیرون نجف قرار دارد،

می‌شود، بلندی‌هایی دیده

می‌شود که قبر شریف

امیرمؤمنان در میان آنها

واقع شده است.

بن محمد الصادق(ع) و پدرش محمد بن علی الباقر(ع) به زیارت این قبر شریف می‌آمدند که البته هنوز گنبدی بر روی آن وجود نداشت ... من از تعدادی از ریش‌سفیدان کوفی که مورد اعتماد بودند، درباره آنچه که خطیب ابوبکر در تاریخش می‌نویسد که برخی می‌گویند: این قبری که شیعیان آن را به اشتباه زیارت می‌کنند و در نزدیکی منطقه غری وجود دارد، قبر مغیره بن شعبه است، پرسیدم؛ آن شیوخ در پاسخ گفتند: این سخن صحیح نیست؛ چون قبر مغیره و زیاد هر دو در منطقه «ثویه» کوفه قرار گرفته و این مطلب را آباء و اجدادمان برای ما گفته‌اند.»^{۱۳}

• محل دفن امیرالمؤمنین علی(ع).

امیرمؤمنان علی(ع) به فرزندان‌شان وصیت کردند که در ناحیه غری و بیرون از منطقه ثویه دفن شوند تا قبر شریفش از دست‌درازی بدخواهان و دشمنان دور بماند؛ زیرا سابقه نداشته که کسی از کوفیان و کوفه‌نشینان در ناحیه غری دفن شود و رسم بر این بوده که امواتشان را در ثویه دفن می‌کردند. ثویه در آن زمان بیابانی در بیرون کوفه بود. مرقد امام علی(ع) در طول دوره حکومت اموی و

بخشی از دوره حکومت عباسی مخفی بود. ابن ابی الحدید می‌نویسد: از محل دفن علی(ع) در این منطقه کسی غیر از فرزندان و خواص اصحاب ایشان خبر نداشت؛ چون آنها پیکر مطهر امام(ع) را در هنگام سحر بیست و یکم ماه مبارک رمضان از خانه بیرون آوردند و ایشان را در منطقه‌ای که در گذشته به غری و در حال حاضر به نجف شهرت پیدا کرده، به خاک سپردند.^{۱۴}

احتمالاً پیکر امیرمؤمنان علی(ع) از منطقه حنّانه در میان غری و ثویه، عبور داده شده و برای لحظاتی در حنّانه بوده و مسجد حنّانه نیز به همین جهت تأسیس شد؛ زیرا مسیر به سوی غری از حنّانه می‌گذرد.^{۱۵} مسجد حنّانه همان مکانی است که حدوداً بیست سال بعد سر مقدس حضرت حسین(ع) و فرزندان و بستگان و اصحابش، پیش از ورود به شهر کوفه، در این مسجد نهاده شده است.

احتمالاً پیکر امیرمؤمنان علی(ع) از منطقه حنّانه در میان غری و ثویه، عبور داده شده و برای لحظاتی در حنّانه بوده و مسجد حنّانه نیز به همین جهت تأسیس شد؛ زیرا مسیر به سوی غری از حنّانه می‌گذرد. مسجد حنّانه همان مکانی است که حدوداً بیست سال بعد سر مقدس حضرت حسین(ع) و فرزندان و بستگان و اصحابش، پیش از ورود به شهر کوفه، در این مسجد نهاده شده است.

تحلیل .

«جَبَّانَه» در لغت به معنای بیابان است و در نگارش مانند «حنّانه» است. منطقه حنّانه بخشی از ثویه و ثویه، بیابانی (جَبَّانَه) از بیابان‌های شهر کوفه است و خلط میان این مناطق و محدوده‌های جغرافیایی آن نیز ممکن است ناشی از تشابه نگارش دو کلمه «حنّانه» و «جَبَّانَه» باشد. مسلم و روشن این است که بیشتر اصحاب و تابعین در ثویه مدفونند. ابن خلکان می‌نویسد: در ثویه قبور گروه زیادی از صحابه و غیر ایشان از تابعین وجود دارد.^{۱۶}

علامه مجلسی معتقد است که ثویه محل قبور خواص و نزدیکان امیرمؤمنان علی(ع) است.^{۱۷} یکی از این صحابه، «خباب بن ارت» است که بنا بر نقلی، هنگام بازگشت امیرمؤمنان از جنگ صفین درگذشت و امام(ع) بر او نماز گزارده و او را بیرون کوفه دفن کرد.^{۱۸} صحابی مشهور امیرمؤمنان جناب «کمیل بن زیاد نخعی» نیز در ثویه مدفون است. از میان قبور صحابه و تابعین در حال حاضر قبری غیر از قبر کمیل مشخص نیست. کمیل همراه با امام(ع) در جنگ صفین حضور داشت و والی ایشان در منطقه «هیت» بود و بعدها به دستور حجاج بن یوسف ثقفی به شهادت رسید.^{۱۹} منطقه ثویه و مخصوصاً مرقد کمیل بن زیاد نخعی در سال ۱۹۱۸ میلادی پایگاه نظامیان

منطقه ثویه و مخصوصاً مرقد کمیل بن زیاد نخعی در سال ۱۹۱۸ میلادی پایگاه نظامیان انگلیسی به فرماندهی بالفور شده بود که به دنبال کشته شدن حاکم نجف به این منطقه فرستاده شده بودند.

انگلیسی به فرماندهی بالفور شده بود که به دنبال کشته شدن حاکم نجف به این منطقه فرستاده شده بودند.^{۲۰}

در این سال نظامیان انگلیسی نجف اشرف را در محاصره پنجاه روزه‌ای قرار دادند که این شهر را از هر جهت و حتی از نظر آب آشامیدنی در مضیقه قرار داد. به این علت بود که جمعیت نهضت اسلامی ده‌ها نامه به عشایر اطراف نجف نوشتند تا از بیرون نجف محاصره را بشکنند و نظامیان انگلیسی را بیرون کنند. این نامه‌ها به دست شخصی از خاندان «عوبدی» سپرده شد تا به دست رؤسای عشایر برساند. او که توانسته بود از یکی از دروازه‌های غربی نجف به نام «ثلمه» از شهر خارج شود، توسط نیروهای انگلیسی دستگیر و به پایگاه ثویه فرستاده شد و تمام نامه‌هایش ضبط گردید و او را به حال رقت‌آوری اعدام کردند.^{۲۱}

«کاظم بستان‌چی» و «شعلان تاجیه» نیز به اتهام حرکت انقلابی ضد اشغال‌گری اعدام شدند و این حادثه دو روز قبل از تنفیذ حکم اعدام گروه یازده نفری فرماندهی انقلاب در نجف اشرف بود.^{۲۲} کاظم بستان‌چی از اهالی اصیل نجف بود که در منطقه «ابی صغیر» علیه اشاگران انگلیسی حرکتی عظیم به وجود آورد که موجب پیدایش انقلاب اول در نجف اشرف شد.^{۲۳}

پی‌نوشت

۱. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۱۲۵.
۲. انعام، آیه ۱۲۸.
۳. یوسف، آیه ۲۱.
۴. زمر، آیه ۳۲.
۵. یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۱، ص ۹۴۰.
۶. زبیدی، تاج العروس، ج ۱۰، ص ۶۴.
۷. آیت‌الله خویی، البیان، ج ۱، ص ۱۸۰.
۸. ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج ۲، ص ۵۰۶.
۹. ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۲، ص ۴۸۲.
۱۰. ابوالفرج اصفهانی، الأغانی، ج ۱۹، ص ۱۲۷.
۱۱. خطیب بغدادی، تاریخ بغداد، ج ۱، ص ۱۲۸.
۱۲. سید بن طاووس، فرحة القری، ص ۸۳.
۱۳. ابن ابی‌الحدید معتزلی، شرح نهج البلاغه، ج ۲، ص ۶۴.
۱۴. همان، ج ۱، ص ۳۶۴.
۱۵. لوثی ماسینیون، خطط الکوفة، ص ۶.
۱۶. وفیات الاعیان، ج ۲، ص ۵۰۶.
۱۷. سیدحسین برآقی نجفی، تاریخ الکوفة، ص ۶۸.
۱۸. طبقات ابن سعد، ج ۳، ص ۱۶۷.
۱۹. ابن حجر عسقلانی، الاصابه، ج ۲، ص ۲۷۹.
۲۰. حسن الاسدی، ثورة النجف، ص ۳۵.
۲۱. همان.
۲۲. همان، ص ۷۹.
۲۳. ثورة النجف، ص ۳۳۰.